

Hamza Gábor

egyetemi tanár, ELTE

az MTA rendes tagja

gabor.hamza@ajk.elte.hu

Száz évvel ezelőtt, 1915. augusztus 16-án hunyt el Széll Kálmán, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja

Dr. Széll Kálmán (Gasztony, 1843. június 8. – Rátót, 1915. augusztus 16.) a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja, több mint négy éven át, 1899. február 26-tól 1903. június 27.-ig, a Magyar Királyság 12. miniszterelnöke volt. Miniszterelnökként a belügyminiszeri tárcát is megtartotta. Pénzügyminiszterként 1875. március 2. és 1878. október 11.-e között működött. Széll Kálmánt a Magyar Tudományos Akadémia 1902. május 8-án tartott közgyűlésén választotta igazgatósági tagjává. I. Ferenc József 1883-ban a valóságos belső titkos tanácsosi címet adományozta Széll Kálmánnak, majd 1893-ban a Lipót-rend nagykeresztjét kapta meg a királytól. 1902-ben, még miniszterelnöki funkciója betöltésének idején, az uralkodó a Szent István-rend nagykeresztjével tüntette ki.

A Vas vármegyében birtokos dukai és szentgyörgyvölgyi Széll-család III. Ferdinánd (1637-1657) magyar királytól nyert címeres levelet 1639-ben. Apja, József, alispán, országgyűlési képviselő, majd főispán volt, édesanyja pedig felsőecőri Bertha Júlia (1817–1873) volt.

Középiskolai tanulmányait Sopronban, a bencés gimnáziumban és Szombathelyen, a premontrei gimnáziumban végezte. Jogot pedig a pesti királyi tudományegyetemen tanult. Jogi doktori oklevelet 1866-ban, két évvel egyetemi tanulmányai befejezését követően szerzett. Hivatali pályafutását 1867-ben szolgabíróként kezdte meg Vas vármegyében. A következő esztendőől azonban már a szentgotthárdi, 1881-től pedig a pozsonyi 2. számú választókerületet képviselte a Képviselőházban kormánypárti programmal. Hét éven át jegyzője volt a Képviselőháznak és állandó előadója a pénzügyi bizottságnak, a központi bizottságnak, a horvát ügyekben kiküldött országos bizottságoknak és a delegáció hadügyi bizottságának.

Sok időt töltött Deák Ferenc körében. Deák Ferenc 1868-tól egészen 1875-ig, halálát megelőző évig, a nyarat mindig Széll Kálmánnál töltötte Rátóton. Deák Ferenc gyámleányát, Vörösmarty Mihály egyik leányát, Vörösmarty Ilonát 1867-ben vette feleségül. Van olyan nézet, mely szerint Széll Kálmán tehetségén kívül Deákkal való személyi kapcsolata is segítette gyors előrehaladását a közéletben.

Széll Kálmánnak több ízben ajánlották fel miniszteri tárcát, míg 1875 márciusában, a Deák-párt és a Balközép fűziója után a Szabadelvű Párt képviselőjében 1875 márciusában pénzügyminiszter lett báró Wenckheim Béla kormányában. 1878 októberében, Bosznia-Hercegovina (és a szandzsák) okkupációját követően, tiltakozásképpen megvált a pénzügyminiszeri posztjától. Határozott és takarékos miniszter volt, aki megszervezte az adófelügyelői intézményt. Legnagyobb sikere kétségtelenül az Osztrák-Magyar Bank létrehozása volt, megoldva ezzel a bankkérdést az egységes osztrák banknak közös Osztrák-Magyar Bankká történő alakításával.

Pénzügyminiszterként rendet teremtett az államháztartásban, jelentős mértékben növelte az állami bevételeket, átszervezte a pénzügyi igazgatást, megszerezte a keleti és a tiszai vasutat az államnak és ezzel megteremtette a később bekövetkezett vasút-államosításának első, igen lényeges feltételét. Nevéhez fűződik az 1878-ban létrejött pénzügyi és gazdasági kiegyezés Ausztriával. Széll Kálmán minisztersége idején az átvett deficit felénél kisebb összegre csökkent és az államháztartás az egyensúlyhoz közel került.

Adóemelései, melyeket politikailag elődje, Ghyeczy Kálmán pénzügyminiszter készített elő, megoldották a magyar költségvetésnek az 1870-es évek közepén mutatkozó súlyos válságát, amelyet súlyosbított az is, hogy az 1867-es kiegyezést követően években túlzott gazdasági optimizmus jellemezte a közvéleményt. Széll Kálmán pénzügyminiszterként 63 millió forintos éves deficittel vette át a költségvetést és 23 millió forintos deficittel adta át. A költségvetést stabilizáló jövedelemadó-emeléseikért mint Deák-párti politikusnak keményen meg kellett küzdenie saját miniszterelnökével, a Balközép vezérével, Tisza Kálmánnal. Tisza ugyanis, többek között, olyan látszatintézkedéseket támogatott, mint a fegyveradó, fenyűzési adó, biliárdadó és a vadászati adó.

Az Osztrák-Magyar Bank ügyében Széll szintén konfliktusba került Tisza Kálmánnal, aki eredetileg önálló magyar jegybank (Notenbank) létrehozását kívánta. A magyar jegybank létesítésétől Tisza jelentős kamatmentes kölcsönök folyósítását remélte, azonban az ehhez szükséges gazdasági-pénzügyi átalakításokat, reformokat politikai megfontolásokból nem vállalta.

Széll Kálmán kiemelkedő érdeme volt a magyar költségvetés nemzetközi hitelfelvevő pozíciójának megteremtése az úgynevezett „6%-os aranyjárdék” formájában. Ez egy két részletben történt 80 millió forintos kibocsátás volt 6%-os kamattal.

1878-tól mintagazdasággá fejlesztette rátóti birtokát, ahol a szarvasmarha-tenyésztéssel szerzett maradandó hírnevet. Emellett s eltekintve úttörő munkásságától a mezőgazdaság s különösen az állattenyésztés terén, amelynek eredménye a világhírű rátót-héraházi siementali törzstenyésztés, még nemzeti kulturális célok előmozdítására is időt szakított, nagy gonddal vezetvén a Dunántúli Közmívelődési Egyesület ügyeit.

Széll Kálmán 1878-tól mintagazdasággá fejlesztette rátóti birtokát, ahol szarvasmarha-tenyésztéssel szerzett maradandó hírnevet. Úttörő munkássága a mezőgazdaság éspedig kiváltképpen az állattenyésztés területén, amelynek eredménye a világhírű rátót-héraházi siementali törzstenyésztés volt, komoly nemzetközi elismerésben is részesült. Nemzeti kulturális célok előmozdítására is tudott időt szakítani. Nagy gonddal és hozzáértéssel irányította a Dunántúli Közmívelődési Egyesület ügyeit.

1880. február 24-én nagyszabású költségvetési beszédet mondott, melyben előre rámutatott a kormány akkor folytatott pénzügyi politikájának később valóban bekövetkezett súlyos következményeire. 1881-ben régi kerületében a függetlenségi párt ellenében kisebbségben maradván, Pozsony város 2. számú kerülete harmadnapra mandátummal tisztelte meg. Megalkotta a Magyar Jelzáloghitelbankot. Ennek a banknak és a Leszámítoló Banknak igazgatósági elnöke lett. 1881-től 1899-ig a Leszámítoló Bank igazgatója, 1886 és 1899 között, majd 1907-től haláláig az általa alapított Magyar Jelzálog Hitelbank igazgatóságának elnöke volt.

Széll Kálmán elnöke volt az 1892:XXI. tc. értelmében kiküldött országos ellenőrző bizottságnak, továbbá a millenniumi országos bizottságnak és 1896 óta több ízben a delegációnak, a pénzügyi, továbbá a közigazgatási bizottságnak. Részt vett a valuta-szabályozás tárgyában egybehívott országos ankéten. 1891 és 1898 között a Millenniumi Országos Bizottságnak, 1892-től a Képviselőház pénzügyi bizottságának, 1896-tól az interparlamentáris konferencia elnöki tisztét is betöltötte.

A közművelődési egyesületek 1896-i kongresszusán az egyik társelnök volt. Az 1896-ban Budapesten tartott interparlamentáris konferencián a magyar csoport elnöki tisztét töltötte be. Az 1910. június 26-án alakult országos pártfogó egyesület Széll Kálmánt elnökévé választotta. Elnöke volt 1896-tól 1898-ig az országos kvótabizottságnak, amelynek munkálataira irányadó befolyást gyakorolt. Az 1880-ban tartott beszéden kívül első minisztersége után a Házban csak elvétve hallatta szavát; 1897 végétől a belpolitikai események ismét politikai szerep vállalására kényszerítették.

Az egyre jobban elmélyülő gazdasági válság idején, 1897 végén, ismét aktívan vett részt a magyar politikai életben. Az ellenzék obstrukciójának erőszakos megrendszabályozása ellen latba vetette befolyását; az ún. lex Tiszát aláírta ugyan, de csak azért, hogy megakadályozza a Szabadelvű Párt várható bomlását. A békés kibontakozás mellett foglalt határozottan állást, tiltakozott a kormány által tervezett házfelosztás ellen, amelyet költségvetési provizórium híján alkotmány-ellenesnek tartott. Ily értelemben informálta az uralkodót is, aki 1899. január 26-án megbízta, hogy báró Bánffy Dezső (1845-1911) miniszterelnökkel együtt a „béketárgyalásokat” vezesse, melyek az ellenzék folytonos obstrukciója miatt sikertelenek maradtak. A Bánffy vezette kormány bukása után, 1899. február 26-án a király Széll Kálmánt a kabinet megalakításával bízta meg, melyet követően az ellenzék, az obstrukciót leszerelve, az ún. paktumot írta alá. Széll Kálmán miniszterelnökként egyidejűleg a belügyminiszteri tárcát is megtartotta.

A Képviselőházban kifejtett kormányprogramja alapján, melynek a „törvény, jog és igazság”-ra való hivatkozása politikai szállóigévé vált, a Nemzeti párt belépett a Szabadelvű Pártba. Néhány hét alatt a Képviselőház valamennyi megakasztott törvényjavaslatot megszavazta, mégpedig a gazdasági kiegyezés ideiglenes rendezését az általa koncipiált úgynevezett Széll-formula alapján egészen más, biztosabb alapokra fektetve.

A Képviselőház elfogadta a kúriai bíraskodásról szóló törvényt és az új házszabályokat is megalkotta. Az ausztriai Ernst von Körber (1850-1919)-kabinettel (1900-1904) folytatott gazdasági kiegyezési tárgyalások során

újabb garanciákkal bástyázta körül az Ausztriával fennálló kereskedelmi viszonyt és az egyes államokkal szemben fennálló kereskedelmi szerződések lejáratának egyidejűségét. 1902. december 31-én, csaknem egy éven át tartó tárgyalások után, sikerült megkötnie a Magyarország számára előnyös új gazdasági kiegyezést a fentebb már említett úgynevezett Széll-formula alapján.

Széll Kálmán mint belügyminiszter is fontos reformokat váltott valóra. Rendezte a lelenc-ügyet, rendszeresen gondoskodott törvény útján a hét éven felüli züllött gyermekekről; a közigazgatást egyszerűsítette és gondoskodott a községi közegek kiképzéséről. Fiumében helyreállította a törvényes rendet, azt állandó, tartós alapokra helyezve. Az általa vallott elvek alapján került elfogadásra 1901-ben az új összeférhetlenségi (inkompatibilitási) törvény, mely az 1875-ben elfogadott, túlhaladott összeférhetlenségi törvényt hatályon kívül helyezte. Az 1901-i általános választásokon a Széll Kálmán programja alapján álló Szabadelvű Párt nagy győzelmet aratott. Említést érdemel, hogy négy és fél éven át tartó miniszterelnöksége alatt a Képviselőház 120 törvényt (törvénycikket) fogadott el.

Kormányja széles körű támogatást élvezett, majd a véderőfejlesztés miatt ismét kiújultak az ellentétek. 1903-ban az általa benyújtott fölemelt létszámú újoncjavaslat ellen, melyben rendezni kívánta az újonclétszám megajánlását és az újoncjutalékot, a szélsőbaloldal obstrukciót kezdeményezett, amellyel szemben Széll Kálmán a passzív rezisztencia álláspontjára helyezkedett. Mivel az obstrukciót az indemnitási javaslatra is kiterjesztették, az ellenzék „sikeresen” megakadályozta a költségvetés elfogadását a törvény szabta határidőn belül, így május 1-jén beállott a költségvetésen kívüli állapot.

A Szabadelvű Párt egy része gróf Apponyi Albert vezetése alatt nemzeti vívmányokat, a másik része pedig, Tiszával az élén, erélyes rendszabályokat követelt. Ezek miatt beadta lemondását (kísérve valamennyi párt elismerésétől), 1903. június 27-én távozni kényszerült tisztségéből. Ezt követően rátóti birtokára vonult vissza, és a Képviselőházban sokáig nem is jelent meg. Kormányzása viszonylagos nyugalmat hozott az amúgy zaklatott közéletbe, amit leginkább Tisza István és köre (például Perczel Dezső házelnök) szított a kormányoldalról, az ellenzék részéről pedig szinte mindenki. Az 1904. november 18-i események, az ún. „zsebkendőszavazás” miatt mandátumáról lemondott és a pártból is kilépett. Kerülete azonban újra felkérte a jelöltségre és időközben, a Képviselőház feloszlását követően, az általános választások során újra megválasztotta.

Az 1905-1906-os magyarországi belpolitikai válság során többször kérte véleményét I. Ferenc József a kialakult helyzettel kapcsolatban. 1906. március 24-én szentgotthárdi választói előtt tartott beszédében pálcát tört báró Fejérváry Géza kormánya felett, joggal kemény kritikával illetve különösen a vezérlő-bizottság abban az időben történt feloszlását. Két héttel később bekövetkezett a békés kibontakozás és Széll Kálmánt kerülete újra megválasztotta képviselőnek. 1906 májusában belépett az Alkotmánypártba, amelynek 1910-ben történt feloszlásáig elnöke is volt. Ugyanattól az évtől számítva alkotmánypárti, 1910-11-ben pedig párton kívüli programmal képviselte a szentgotthárdi választókerületet. 1911 után már csak a gazdasági életben vállalt szerepet.

Felhasznált irodalom:

Apponyi A.: Emlékirataim. Ötven év. I. kötet – Ifjúkorom – Huszonöt éven át ellenzékben. 3. kiad. Budapest, 1926.

Dolmányos I.: A magyar parlamenti ellenzék történetéből. 1901-1904. Budapest, 1963.

Kozári M.: A dualizmus kora 1867-1914. Budapest, 2009.

Kristóffy J.: Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890-1926. Budapest, 1928.

Markó L.: A magyar állam föméltóságai Szent Istvántól napjainkig. Budapest, 2000.

Schwarzwölder Á.: Az 1901-es összeférhetlenségi törvény megszületésének körülményei. In: Kutatási Füzetek 20. Pécs, 2013. 177-197. o.

S. Halász Terézia: Széll Kálmán életrajza. Budapest, 1943.

Vikár B.: A szabadelvűpárt története. In: Politikai Magyarország. IV. kötet. Budapest, 1914. 1-107. o.